

Recenzie

Roman Vido: Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2011, 350 s.

V pořadí jedenáctý svazek sociologické řady Centra pro studium demokracie a kultury přináší knihu brněnského sociologa Romana Vido – „*Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*“. Již z jejího názvu je patrné, že autorova monografie se věnuje jednomu z centrálních problémů sociologie náboženství – otázce sekularizace, která jak autor neopomíjí několikrát zdůraznit, byla a je pro vývoj a charakter tohoto sociologického oboru určující.

V takto vyznačeném prostoru si Roman Vido dal za svůj hlavní cíl jednak (1) podat přehledově-deskriptivní svědectví o vzniku, vývoji a současném stavu bádání v rámci uvedené problematiky a (2) jednak se pokusit vědeckou debatu, která se okolo tohoto tématu postupně zformovala, podrobit dalšímu rozboru. Dodejme však hned, že tyto dva hlavní záměry doplňuje o některé dílčí cíle, kterými svou výchozí koncepci rozvíjí a zpřesňuje, a to především v její druhé analytické linii (srov. např. s. 55, s. 66-67). Konkrétně se Vido zaměřuje na to: (a) jaké jsou charakteristiky teoreticko-analytických orientací jednotlivých badatelů; (b) na popis intelektuálního klimatu, předcházejícího a doprovázejícího vznik a vývoj sekularizační debaty; (c) na způsob, jimiž autoři vymezují náboženství a proces sekularizace; (d) případně i na to, v čem spatřují klíčové příčiny a důsledky sekularizačních procesů.

Při sledování tohoto duálního záměru pak autor vychází z předpokladu, že v sociologii náboženství lze identifikovat širší analyticko-teoretický rámec, který je určen ke zkoumání sekularizace a jenž lze v duchu koncepce Thomase Kuhna označit jakožto „paradigma“. Toto paradigma překračuje jednotlivé teoretické přístupy a perspektivy, podobně jako dílčí empirické analýzy, a umožňuje tak různým autorům zabývat se na obecnější epistemologické úrovni vztahem mezi moderní společností a náboženstvím. Zmíněný vztah je pak artikulován za pomoci tzv. „sekularizačního narativu“, představujícího podle Vido osobitý způsob psaní o daném fenoménu, který zároveň zastupuje ono velké vyprávění slibované titulem knihy; tzn. příběh o úpadku náboženství v modernitě a jeho dalších prepisech.

Ještě než si přiblížíme strukturu publikace a samotný rozbor sekularizačních teorií, je třeba se pozastavit u autorových teoretických východisek, sehrávajících jak ve formální stavbě celého textu, tak v jeho analytickém postupu (a prostřednictvím něho i v autorově argumentaci) významnou úlohu. V pozadí studie totiž stojí práce tří zahraničních sociologů, kteří se v posledním čtvrtstoletí intenzivně věnovali systematizaci a výkladu sekularizační debaty. Z tohoto úhlu pohledu lze proto knihu brněnského sociologa považovat za pokus o rozvinutí příspěvku právě těchto tří autorů. A na koho Vido přesně navazuje? Z části se jedná o britského badatele Jamese Beckforda („*Religion and Advanced Industrial Society*“, 1989), z části o Belgičana Karla Dobbelaera („*Secularization: An Analysis at Three Levels*“, 2002) a v neposlední řadě jde o švýcarského sociologa Oliviera Tschannena, jehož monografii „*Les Théories de la secularization*“ (1992) brněnský sociolog ve více

než mnoha ohledech následuje. O čemž ostatně svědčí i padesát čtyři přímých citací z této knihy, rovnoměrně rozestých po téměř všech pasážích Vidovy monografie.

Nahlédneme-li na stavbu celé knihy, zjišťujeme, že se skládá z šesti hlavních kapitol, z nichž první tři můžeme s jistou dávkou shovívavosti považovat za poněkud delší prolog k hlavní části práce, již tvoří kapitoly: „Základní pilíře sekularizačního paradigmatu“ a „Staré versus nové paradigma“. Obě jsou předmětem hlavní analytické části a právě v nich jsou rozebírány jednotlivé teorie sekularizace a způsob, jímž artikulují vztah mezi náboženstvím a modernitou. Navazující kapitola, „Rozpad sekularizačního paradigmatu“, již představuje jakési předmostí k závěru, neboť v ní autor sumarizuje nejdůležitější poznatky z předcházejících stran a zamýšlí se nad možnostmi dalšího rozvoje sekularizační debaty. Což je ostatně stvrzeno i v samotném závěru studie, kde autor rekapituluje klíčová tvrzení, jež vyplynula z jeho rozboru.

Poznamenali jsme, že první tři kapitoly tvoří do určité míry rozsáhlý prolog k samotné analýze sekularizačních teorií, což ovšem neznamená, že by tyto pasáže byly v publikaci nadbytečné, ba naopak. Vido v nich představuje nejenom cíle své práce, ale věnuje se i vymezení pojmu sekularizace a definici toho, čím chápe sekularizační paradigma. Úvodní pasáže knihy pak končí rozbořem bádání o sekularizaci před vznikem sekularizačního paradigmatu, k jehož konstituování mělo dojít v průběhu 60. let 20. století. V tomto kontextu jsou probírány nejenom práce sociologů 19. a 20. století, ale také badatelů, kteří sice nenáležejí přímo do sociologické obce (např. Harveyho Coxe), ovšem jejichž díla přispěla k ustanovení začátků vědecké debaty ohledně sekularizačního fenoménu.

První polovina analytické části textu („Základní pilíře sekularizačního paradigmatu“) se soustředí na vznik a rozvoj sekularizačního paradigmatu a s ním související vědecké diskuse o vztahu modernizace a úlohy náboženství v ní. Roman Vido (s. 54-55) spatřuje příčiny vzniku onoho paradigmatu v proměně vnímání sekularizace. Její pojetí jako deskriptivního konceptu bylo nahrazeno konceptem analytického rázu, který se měl pokusit v té době empiricky identifikovaný proces zasadit do širšího teoreticko-výkladového rámce.

Autor knihy nás pak s ohledem na toto vymezení podrobně seznamuje se všemi významnými postavami sekularizační debaty 60. a 70. let. Na jedné straně rozebírá práce skupiny badatelů, která sekularizaci vnímala především jako oslabování tradičních institucionalizovaných forem náboženství (Brian Wilson, Peter Berger, Thomas Luckmann a David Martin), a na straně druhé věnuje pozornost těm badatelům, kteří se soustředili na spojitost sekularizace a sociální integrace (Will Herberg, Talcott Parsons a Robert Bellah). Zatímco pro první skupinu byl příznačný zájem o „historický“ průběh sekularizace v Evropě, druhá množina badatelů se soustředila svou pozornost na postavení a úlohu náboženství v americké společnosti.

Kromě těchto dvou dominantních skupin však autor upozorňuje ještě na existenci jakési třetí, „dodatečné“ skupiny sociologů, kterou nelze ani k jednomu z táborů přiřadit. Její příspěvek k dané tematice spočívá podle Vidy v korekci a rozvoji argumentů obsažených v obou výše zmíněných školách. Zejména se jedná o teoretický přínos Niklase Luhmanna, Daniela Bella nebo Richarda Fenna.

Výklad první analytické části knihy pak doplňuje a uzavírá rozbor tehdejší systematizace sekularizační debaty od Karla Dobbelaera. Ten se na základě vlastní analýzy sekularizačních teorií pokusil na začátku 80. let vytvořit multidimenzionální koncept sekularizace, který by překonal nedostatky předcházejících přístupů. Dobbelaerovo řešení ve svém jádru vychází z rozlišení tří úrovní sekularizace: sociální, organizační a individuální, z nichž každá disponuje poněkud odlišnou dynamikou a časovým průběhem. Díky čemuž lze v jejich empirických projevech identifikovat četné kontradikce.

Druhá polovina analytické části knihy („Staré versus nové paradigma“) je vyhrazena vzestupu tzv. „nového paradigmatu“, jež se zformovalo jako protireakce vůči předcházejícím vizím sekularizace, vzniknuvším v 60. a 70. letech. Ty ji v převažující míře vykládaly jako více či méně výsledek procesu funkcionální, potažmo institucionální diferenciaci. Navíc ustanovování „alternativního“ sekularizačního paradigmatu nebylo motivováno jen snahou o nalezení odlišného teoretického (epistemologického) rámce, jímž by bylo možné sekularizaci vysvětlovat, ale vycházelo rovněž z některých nových empirických zjištění, která podřývala dosavadní úhel pohledu na danou problematiku. Podle Vida pak nelze ani zcela opomenout stále čtenější upozorňování na částečnou ideologičnost povahy stávající sekularizační debaty, což chtěli stoupenci „nového“ paradigmatu změnit.

Máme-li sumarizovat, jak autor pojímá „nové“ paradigma, je třeba říci, že neopomíjí zdůraznit, že tento ideový směr vyšel především z amerického prostředí, kde neexistovala situace náboženského monopolu a religiózní jevy zde proto měly poněkud odlišnou povahu, pro niž byla typická náboženská konkurence a pluralita. Autor pak upozorňuje i na to, že „nové“ paradigma nepřineslo jen alternativní vizi sekularizace – reprezentovanou studiemi autorů seskupených okolo teorie racionální volby (případně tzv. náboženské ekonomiky), jako např. Rodneyho Starka, Rogera Finkeho, Williama Bainbridge či Stephena Warnera a Laurence Iannacconeho –, ale vyprovokovalo též odpověď z tábora „starého paradigmatu“. Reakce vedla ve svých důsledcích k tomu, že badatelé z tohoto paradigmatu své úvahy o sekularizační reformulovali a různým způsobem inovovali.

Nové impulzy uvnitř „starého“ paradigmatu pak dále způsobily, že došlo nejenom k odmítnutí studia sekularizace jakožto jevu redukovatelného na (marketingové) strategie církevních organizací, ale byla též částečně akcentována úloha další faktorů/struktur, které se na sekularizaci podílely a případně ji diferencovaly do různých podob, včetně desekularizačních modalit. Příkladem takovýchto úvah jsou podle Vida nejenom koncepce Bryana Wilsona, Thomase Luckmanna či Davida Martina z 80. a 90. let, ale též práce některých dalších autorů. Zejména se jedná o příspěvky Marka Chavese, zdůrazňujícího úlohu církevní autority na makro i mikro úrovni společnosti, a dále pak studie José Casanovi o deprivatizaci náboženství, stejně jako sekularizační model předložený Stevem Brucem na začátku 90. let.

Na konci druhé z analytických pasáží přichází autor s úvahou, podle níž mělo v návaznosti na změny uvnitř „starého“ paradigmatu dojít k tomu, že vykrystalizoval jakýsi „neosekularizační“ přístup, v rámci něhož byla obhájena velká část jádra tradičního sekularizačního modelu. Neosekularizační přístup snad nejreprezentativnějším způsobem zastupuje Steve Bruce, jehož teorie představuje stvrzení sekularizačního paradigmatu coby promyšlené syntézy předcházejících příspěvků, které nabyly podoby koherentního souboru deskripcí a explanací a jehož základní propozici tvoří konstatování o problematizujícím dopadu modernizace na sféru náboženství (s. 242-243).

Závěr publikace je vyhrazen shrnutí nejpodstatnějších bodů, které přinesla debata mezi stoupenci sekularizačního paradigmatu. V tomto ohledu se dočítáme jak o nutnosti historizovat sekularizační debatu, včetně autorů, kteří se touto cestou vydali (McLeod, Brown, Gorski), tak i o nezbytnosti důkladnějšího studia empirických dat. Také je zmíněna provázanost studia sekularizace s procesem modernizace a modernity jako takové, počítaje v to též implikace, které z daného vztahu plynou. Na tomto místě pak autor velmi užce následuje práci Grace Davie („*Výjimečný případ Evropa*“, 2009), když zdůrazňuje, že velmi podnětnou inspiraci může představovat práce Shmuela Eisenstadta o různorodých modernitách či práce Romana Ingleharta o nástupu postmoderní společnosti a s ní souvisejících post-materiálních hodnot. Obě z nich umožňují položit studium sekularizace do

poněkud jiného světla, jež by se vyhnulo ztotožňování evropské verze modernity (a sekularizace) s obecným charakterem sociálního vývoje. V neposlední řadě autor zdůrazňuje fakt, že analytické kategorie, které jsou určeny ke zkoumání sekularizace (a s ní spjatých jevů), podmiňují samotný výsledek zkoumání tohoto procesu, čímž mohou vést v extrémním případě k jeho nechtěné reifikaci.

Když se nad výše představeným textem v krátkosti zastavíme, měli bychom podotknout, že takto koncepčně řešené publikaci lze jen máloco vytknout. Autor by snad ve svém textu mohl poněkud méně následovat vzory jiných prací o daném problému (knihy Tschannena a Davie), a tak zdůraznit svůj vlastní badatelský přínos, či by mohl být ve své studii ještě o něco více analytický. Nicméně to je pravděpodobně cena, kterou musel za svůj duální záměr – tj. nabídnout publikaci v jednom okamžiku deskriptivně-přehledovou a analytickou – zaplatit. V tomto ohledu snad nejvíce mrzí, že mnohem více nepracoval s Kuhnovým konceptem paradigmatu, který mu mohl sloužit coby významnější analytický nástroj. Ten je totiž sice využit k vymezení debaty okolo sekularizace, k její základní konceptualizaci, ovšem v analýzách jednotlivých teorií již jeho výraznější uplatnění postrádáme. A právě ty aspekty teorií sekularizace, které napomáhají k ustanovování a provozu „normální vědy“ v dané oblasti či k nahromadění empirických anomálií, vedoucích k narušení stability daného paradigmatu by bylo velmi zajímavé detailněji sledovat.

Máme-li nakonec shrnout dojem, jež tato kniha ve čtenáři vzbuzuje, je třeba říci, že jde o velmi zajímavou publikaci, zasvěceně mapující celou debatu ohledně problematiky sekularizace. Přitom dává možnost nahlédnout jak „pod pokličku“ dílčích teorií, jež se tímto fenoménem zabývají, tak předkládá sekularizační debatu jako srozumitelný celek, a to prakticky ve všech modalitách, jichž od začátku 60. let nabyla. Publikace navíc, ačkoliv je psána odborným jazykem, je velmi srozumitelná a disponuje jasným členěním textu. Ten je navíc doplněn o řadu exkurzí do problémů spojených nejenom s teoriemi sekularizace, ale též s problematikou konstrukce a geneze sociologických teorií. Díky tomu lze Vidovu knihu číst i jako studii z oblasti sociologické teorie, zaměřenou na jednu ze specializovaných oblastí. A proto ji lze také vřele doporučit nejenom zájemcům o problematiku sekularizace, potažmo sociologie náboženství, ale i širší odborné obci.

Jan Kalenda
Filozofická fakulta UP, Katedra sociologie a andragogiky, Olomouc, ČR